

Áru-e a kultúra?

Az anyag és a szellem, a lét és a tudat, az alap és a felépítmény ismert összefüggései következtében természetes, hogy a gazdaság és a kultúra viszonya mindig központi kérdése volt a társadalmi életnek, az elméleti gondolkodásnak. A magántulajdon kialakulása, a fizikai és a szellemi munka kettéválása hosszú történelmi korszakokon át a dualista világnézet számára jelentett adalékot; a „műveletlen munka” és a „munkátlan művelődés” hamis dichotómiáját, szembenállását eredményezte. A szocializmusban az adekvát politikai gyakorlat elvi alapját képező marxizmus a „tudatos lét” dialektikus materialista egységét vallja, amely nem önmagába zárt entitásként tételezi, hanem egymásban megjelenő, bensőleg érintkező, egymásra utalt kategóriaként értelmezi a gazdasági alapot és az ideológiai felépítményt. Lényegében ez fejeződik ki a termelési viszonyok szocialista átalakulását kísérő – illetve eredményező – kulturális forradalom programjában is. Erre utal, hogy az MSZMP 1958-ban, a teljes politikai konszolidáció, a gazdasági fejlődés fontos teendői sorában fogalmazta meg a művelődéspolitikai irányelveket, s ugyancsak ez magyarázza, hogy az 1968-as gazdasági reformot követően miért jelentek meg sorozatban a tudomány, a közoktatás, a közművelődés feladatait rögzítő dokumentumok és az utóbbi pártkongresszusok miért hangsúlyozták a szubjektív feltételek, az emberi tényezők szerepét a társadalmi előrehaladás-

ban, a gazdaság teljesítőképességének fokozásában.

Az elmúlt években – a szocialista építőmunka új követelményei, nehezebb körülményei közepette – direkt módon is előtérbe került a gazdaság és a kultúra sokrétű, bonyolult kapcsolatrendszere és szenvedélyes, kiélezett eszmecserékben, nemegyszer szélsőséges véleményekben öltött testet.

Bár a kulturális szféra mérhető mutatóinak némelyike manapság is kifejezetten kedvező tendenciáról árulkodik, az tény, hogy a kultúrára fordítható anyagi eszközök nem növekedtek a szükséges módon (noha ennek abszolút mértéke eleve vitatott s objektíve el sem dönthető). Ebből aztán az érintettek – főleg a klasszikus, a humán kultúra képviselői – hajlamosak olyan következtetésekre jutni, hogy a gazdasági gondokat orvosolni képes munkatevékenység mellett ismét háttérbe szorul, leértékelődik – vagy éppen kommercializálódik – a kultúra, s különösen a gazdaságban közvetlenül nem hasznosítható műveltségelemek bizonyulnak feleslegeseknek. Nincs elég pénz filmre, színházra, közművelődésre – panaszolják és nem győzik hangoztatni – azt az egyébként helyes álláspontot, –, hogy a kultúrát nem csupán a nemzeti jövedelem fogyasztójaként kell értelmezni, hanem értékteremtő, embert szolgáló erőként is. Más megközelítésekben viszont pazarlásról, párhuzamos kiadásokról, a jobb együttműködés, a racionális gazdálkodás, az ésszerű takarékoság sür-

gető szükségleteiről hallani, olvasni. Nagy különbségek vannak annak megítélésében is, hogy mennyire rentábilisak a kulturális befektetések; lehet-e, kell-e és mi módon gazdasági szabályozókat, érdekelt-ségi mechanizmusokat, esetleg vállalkozásokat érvényesíteni a kultúra területén. S szinte valamennyi kérdés háttérben ott feszül a legnagyobb dilemma: áru-e a kultúra? – úgy általában és jelesül a szocializmus viszonyai között.

A *Vélemények/Viták* sorozat egyik újabb kötete – mint a címe is mutatja – elsősorban erre keresi a választ, felidézve a *Kritika* hasábjain 1981–82-ben lezajlott emlékezetes polémiát. Általános érvényű következtetések levonását nehezíti, hogy a nézetek ütközése nem azonos, nem egyeztetett fogalmi rendszerben történt. Ehelyütt is volt példa a kultúra tágabb – például a *szabadság* kategóriájával összekapcsolt – illetve szűkebb – csupán a tudományt, a művészetet és a művelődést felölelő – fel fogásra, *Lukács György* vagy *Antonio Gramsci* koncepciójának képviseletére, mintegy akaratlanul is sugallva a kultúraelméleti alapfogalmak tisztázásának szükségességét. Ugyancsak további kutatást igénylő problémának tetszik a vita olvas-tán az áruterelés hagyományos közgazdasági terminológiája. Nyilvánvaló, hogy a vitázók cleve eltérő konklúziókhöz jutottak, akár a kultúra, akár az áru mibenlétét értelmezték másként, mégis a fő kérdésre adott válaszok elemzése során a különbségektől el kell tekinteni.

A kultúra árujellegét fennhangon hirdető vélemények élére a kötetben is *Hernádi Gyula* felfogása kívánkozott, amely *Liska Tibor* piacorientált szocialista vállalkozás elméletét a kulturális intézményrendszerre is alkalmazhatónak véli. Rossz gyakorlatnak tartja, hogy az

állam a költségvetési támogatással mintegy megveszi a kultúrát, a használók azonban csak a valóságos ár bizonyos hányadáért fizetnek. Ezért az intézmények önfenntartását szorgalmazza, fenntartva, hogy a kulturális vállalkozásoknak is a szocialista törvényesség keretei között kellene működniök, sőt a legfontosabb törekvéseket az állam változatlanul támogatná, akár mecénás-ként, akár vállalkozóként.

Hermann István politikai, ideológiai karakterű „ellenvéleménye” – a kultúra társadalmi szerepének lenini értelmezéséből kiindulva – azt az álláspontot képviseli, hogy a szocialista rend nem kockáztathatja a kulturális forradalom eredményességét azzal, hogy a „kultúrjavakat” kiszolgáltatja a szabadpiac ármozgásának. Elismeri, hogy a szocializmusban is érvényesül a használati érték és csereérték dialektikus viszonya, s így a kulturális termékek árában is tükröződnie kell a beléfkettett árutermelő munkának, azonban a hangsúlyt arra teszi, hogy a szocialista társadalom létérdeke, hogy a kultúra értékeit minél szélesebb tömegekhez juttassa el.

A kötet tanúsága szerint a *Kritika* vitája széles skálán folyt, a harcias „igen” és a határozott, felháborodott „nem” végletei között, bár a résztvevők végső soron valamennyien – lazábban vagy szorosabban – az alaptéziseket támogatták, illetve elleneztek. Sajátos véleményt képviselt *Csibra István*, aki mintegy a konstruktív kompromisszum jegyében az „is” mellett foglalt állást. Ezt úgy érti, hogy „a kultúra természetesen nem áru, a kulturális termékek (értékek) nagy része azonban áruformában jelenik meg – a szocializmusban is. És ez nem debonesztáló se a kultúrára, se a szocializmusra nézve... Minden áru végül is gazdaság és kultúra

koncentrátuma, szimbiózisa (pozitív és negatív értelemben egyaránt) A kultúra tehát éppoly joggal be nyújthatja a számlát a gazdaságnak mint fordítva. A kultúra tehát éppúgy és éppannyira áru, mint ahogy és amennyire a gazdaság kultúra.”

E felfogással Csibra azt is törekedett bizonyítani, hogy a szocialista árutermelés tabuja a kulturális szférában is megszűnt. Szimpatikus gondolatmenetét, kezelhetőnek tetsző javaslatait lényegében Szerdahelyi István összefoglaló igényű tanulmánya is visszaigazolta, amikor azt írta, hogy a kultúra a maga egészében nem áru „– nemcsak nálunk, hanem a kapitalista országokban sem –, de a kulturális szolgáltatások és termékek nagyobb része a társadalmi folyamatokban vagy azok egy-egy szakaszában (állami ártámogatással többé vagy kevésbé dotált, nemegyszer pedig dotálatlan) árujelleggel is funkcionálhat, adásvétel tárgya lehet.”

E kérdéskör azonban jóval bonyolultabb, mintsem, hogy egy – mégoly színvonalas – eszmecsere is végérvényesen lezárhatná. Ezt érzékelteti Szerdahelyi is, bár megkísérel néhány tanulságot levonni. Ezek sorában talán a legfontosabb, hogy indokoltnak, szükségesnek tartja a kulturális intézményrendszer továbbfejlesztését, de nem vállalkozói alapon, hanem úgy, hogy a gazdasági szempontok a művelődéspolitikai érdekében érvényesüljenek. E felfogás nem zárja ki a kísérleteket, kezdeményezéseket – melyekre azóta jócskán akadt is példa –, de kiköti, hogy azoknak csak akkor van létjogosultságuk, ha az anyagi haszon mellett a szocialista kultúra szellemi gyarapodásával is járnak.

A *Szakszervezeti Szemle* 1984-ben – szinte egy teljes éven át – adott helyet a *Kultúra és gazdaság* című vitának. A huszonkilenc hozzászólás felének a felidézése képezi

a kötet másik nagy egységét. A vitaindító beszélgetésben Győri Illés György gazdasági szakembert (Cravero Róbert, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese személyében) szólaltatott meg, mintegy ellenpon-tozva, hogy a címben felcserélődött a két alapfogalom hagyományos sorrendje. A későbbiekben közel egyenlő arányban kaptak szót a gazdaság és a kultúra szakavatott képviselői, de öröndetes, hogy mondanivalójuk alapján nem mindig lehetett volna kikövetkeztetni, ki melyik terület képviselője. Bár sokféleképpen közelítették meg a témát, abban egységescsek voltak, hogy a kölcsönhatás elve alapján „kulturált gazdaságra” és „gazdaságos kultúrára” van szükség. Az indoklás háttérében azok a reális társadalmi igények húzódnak meg, amelyek az intenzív társadalmi fejlődés időszakában változásra, megújulásra készítetik mind a gazdaságot, mind a kultúrát. Ahogyan például Benkő Judit fogalmaz: „*Elemi érdekünk hát nemcsak gazdaságunk stabilizálása, hatékonyabbá tétele, hanem – hosszú távon elsősorban – az is, hogy a megreformált gazdaság bővülő anyagi-szellemi erőforrásaira alapozva mielőbb megnövekedett prioritást adjunk a kultúrának, hogy betölthesse előreívő új funkcióját társadalmunkban.*”

Szintén egyet kell érteni Villangó Istvánnal, aki a gazdasági rendszer továbbfejlesztése kapcsán gyakran használt kifejezéseket – minőség, magasabb szervezettség, az eszközök jobb kihasználása stb. – nem tartja idegennek a kulturális életben sem, bár az általánosan jellemző követelmények értelemszerűen más módon jelentkeznek a különböző művelődési tevékenységekben, intézménytípusokban.

A vita a kultúra körét a társadalom, a gazdaság és az ember „újra-előállításának” a teljes folyama-

tára kiterjesztette. Felhívta a figyelmet – lásd *Ágb Attila* A „magaskultúra” *büvöletében* című írását – a mikrodimenziók átalakulására, a mindennapi élet szerkezetváltozásaira is. Lényegében ugyanerre utalt *Kormos Sándor*, amikor az érdekvizonyok szerepét elemezte az egyén sokoldalú fejlődésében. Nem lehet említés nélkül hagyni *E. Febér Pál* bevallottan elfogult, politika- és kultúracentrikus véleményét sem, miszerint „*vannak értékek, amelyek a pénznél is drágábbak.*” A dolog azért paradox, mert „*ezeknek az értékeknek a létrehozásához pénz kell, nem is jelentéktelen összeg.*”

Az eszmecsere tapasztalatainak számbavételére *Andics Jenő* vállalkozott, de érzékelve a tematikai sokrétűséget, s egyáltalán a helyzet bonyolultságát, *Vita-összefoglaló helyett* alcímet adta írásának. Új szempontokat is felszínre hozó korrekt gondolatmenetéből két – egymással szorosan összefüggő – mozzanat kívánczodik kiemelésre. „*Arra kell rádöbbennünk – írja –, hogy azon kedvezőtlen kulturális feltételek egy részének, amelyek a gazdaságfejlődést hátráltatják, maga a gazdaság képezi a forrását.*” Egyebek mellett ezért jut arra a végkövetkeztetésre, hogy „*a kultúra ma igen nagy gondjait nem vitatva –, talán még nagyobb problémának kell tekintenünk továbbfejlődésünk szempontjából a gazdaság-kultúra kapcsolat gazdaságot dinamizáló oldalát.*”

A *Kritika* illetve a *Szakszervezeti Szemle* által befejezett vita természetesen nem maradt abba, s változatlanul aktuális mind az elméleti, mind a gyakorlati kérdésekben. Sőt a gazdasági nehézségek 1985–86-ban tapasztalt fokozódása csak tovább éllezte a kultúra anyagi lehetőségeinek korlátozottságából adódó problémákat. Az összefüggés másik oldalán viszont elodázhatatlanná vált a műveltség – de nemcsak szakmai (!) – deklarált szerepének tényleges elismerése.

A lehető legjobbkor látott tehát napvilágot a *Radnai György* szerkesztette kötet, amely kiegészült még néhány idevágó tanulmánnyal (többek között *Aczél György* és *Köpeczi Béla* tollából), interjúval, valamint két politikai dokumentumból (a XIII. pártkongresszus határozatából és az MSZMP KB mellett működő művelődéspolitikai munkaközösség művészetpolitikai állásfoglalásából) vett részletekkel. Az együvé gyűjtött viták, vélemények még inkább segítenek a szükségszerűségek felismerésében, a közös nyelv kialakításában és ösztönzést jelentenek arra, hogy a nézetek újra és újra szembesüljenek a valósággal, illetve mások gondolataival. A szemléleti alapok tisztázása pedig – különösen az ilyen gyors ritmusú korban – lényeges feltétele az eredményes cselekvésnek, a kívánt kölcsönhatásnak, akár a gazdaság, akár a kultúra területén. (Kossuth)

CSONGRÁDY BÉLA